

כמה הערות ביבליוגרפיות* (א)

הרב מאיר חיים בריקמאן
הרב דוב יהודה שטיינמץ

א. "הגהות הרי"ף למרדכי" – שהביא הכנסת הגדולה

בספר כנסת הגדולה אבהע"ז סי' לה הגב"י אות ד (בדין דהמקדש ע"י שני שילוחין הן הן עדין וכו', שכתב מרן הב"י [שם ד"ה ומ"ש במה דברים] דהיכא דאיכא כפירת ממון לא אמרינן הן הן עדין וכו') כתב: איפשר דאינה מקודשת כלל, דאע"ג דמשום שבועת היסרת נגעו בהו ונגיעתה מדרבנן, שמא כיון דמן התורה כל הנוגע בעדות אינו בתורת עדות א"כ פסוליהו הוי מן התורה, אי נמי כיון שהן צריכין שבועה עדותן אינה עדות, [כי] התורה אמרה על

(*) בהתאם למה שכתבנו בגליון א'רכ עמוד 91, הננו ממשיכים להדפיס מההערות וכו' העולים בעת עבודתנו בההדרת ה'שדי חמד' עבור 'הוצאת ספרים קה"ת'.
[לע"ע כתבנו בסדרה זו: 'הצעת פתרון למראה מקום עלום ביד מלאכי' – גליון א'רכ עמוד 92-91; 'בדעת הב"ח אי אמרינן הלכה כמקיל באבל גם במחלוקת הפוסקים' – גליון א'רכ עמוד 38 ואילך; 'האם לדעת מהרי"ק אונס בשבועה דמניעת מצוה עדיף מאונס דמניעת טובה' – גליון א'רכ עמוד 37 ואילך].

פי שנים עדים יקום דבר יצאו אלו שאינם נאמנים מצד השבועה. תומת ישרים סימן ע"ג, הגהות הרי"ף למרדכי דקדושין" (הו"ד בשדי חמד בחלק דברי חכמים סימן עג).

ולפום ריהטא תמוה איך יתכן שהרי"ף שחי ופעל כשתי מאות שנה לפני הולדת המרדכי, יכתוב הגהות על דבריו? אך האמת יורה דרכו שכוונת הכנסת הגדולה היא להגהות שעל המרדכי שבתוך הספר דרך תמים (שנדפס בתוך ספר תמת ישרים וינציאה שפ"ב²). דהנה עיקר מגמת הספר דרך תמים הוא הגהות על הרי"ף³ (ומשום זה מכנהו בשם 'הגהות הרי"ף'), אולם בסוף ההגהות לקידושין נמצאו בו כמה הגהות על המרדכי, ומה שציינן הוא שם בדף נו ריש ע"ב, כמו שיראה הרוואה.

ולחוכיח שאכן לזה כיוון הכנסת הגדולה, נביא עוד שלשה דוגמאות:

(א) בכנסת הגדולה אהע"ז סימן לה הגב"י אות לו: "וכתוב בהגהות הרי"ף ז"ל למרדכי לקדושין דלפי הטעם שכתב המרדכי בין בכסף בין בשטר לא מצי משוי שליח, ולפי הטעם שנתנו רבינו ישעיה הראשון והאחרון דגבי קדושין אם נאבד החפץ יכול השליח לקדשה משלו, המקדש בשטר יכול לעשות שליח" – והוא בדרך תמים נו ע"א ד"ה דף תרנט.

(ב) בכנסת הגדולה חו"מ סי' רפג הגה"ט אות יז: "אבל בהגהות הרי"ף ז"ל למרדכי במסכת קידושין כתוב בשם גליון מרדכי דכ"י, וז"ל: מכאן הוכיח הה"ר ידידיא ז"ל שאם נפלה ירושה לפני ישראל מומר ונתנה במתנה לישראל אחר, שיוכה המקבל. ולי הדיוט נראה שאם היה קטן בשנים ולא הגיע לכלל מצות ולא חזר בתשובה, וקדמו היורשים והחזיקו בה, ושוב כשהגיע לכלל מצות למכור בנכסי אביו (ו)לא חזר בתשובה ונתן במתנה, שלא זכה המקבל. ע"כ" – והוא בדרך תמים שם ד"ה שטה אחרונה.

(ג) בשו"ת שלו בעי חיי חו"מ ח"א סי' קה ד"ה ועוד דכבר: "...הסכימו דמהני סילוק בעדים כמו בדיינים וכו', ועיין בהגהות הרי"ף למרדכי דקדושין דף נ"ז ע"ב, וט"ס הוא וצ"ל נ"ז ע"ב⁴ – והוא שם בד"ה שטה סג [וציין לדברי הדרך תמים הללו גם בכנסת הגדולה חו"מ סי' לג הגב"י אות כה, וסי' קכא הגה"ט אות טז].

1) בקביעות שנת פטירת הרי"ף ראה - הרי"ף ומשנתו פ"א הערה 7. בקביעות זמן לידת המרדכי - ראה בקובץ סיני גיליון י עמ' 1 הערה 31.

2) הספר תמת ישרים נחלק לארבעה ראשים: חלק א שו"ת אהלי תם הר"ר תם ב"ר דוד ה' יחיאי [נד"מ ע"י מכון מכון הכתב תשנ"ט], חלק ב דרך תמים הגהות על הרי"ף ומפרשיו, עם כמה הגהות על המרדכי [הרבה מההגהות שעל הרי"ף ומפרשיו נדפסו שוב בגיליון הרי"ף שבש"ס ווילנא], חלק ג ספר תמים דעים שו"ת והגהות להראב"ד [נדפס שוב (בהשמטות השגותיות על הרי"ף) בלעמבערג תקע"ב, ובווארשא תרנ"ז], חלק ד כללי שמואל כללי התלמוד ודרכי הגמרא מאת הר"ר שמואל ה' סיד [נד"מ עם הערות עיטור סופרים, ירושלים תשל"ב].

3) וכך מופיע בכוורת הדפים: "הגהות הרי"ף ומפרשיו".

4) וזו ט"ס מצויה.

ב. ספר 'פסקי הש"ך וט"ז' שהובא בספר חשק שלמה

בספר חשק שלמה (להר"ר חיים ניסים שלמה בן מרדכי) סימן ט הגה"ט אות ח כתב: "וכתוב בספר פסקי הש"ך וט"ז דמה"ט נוטלין בזמן הזה שכר מבעלי הדין, דהא כתב הטור דבזמן הזה אין יודעין לפסוק הדין וכשיבואו הבעלי דין לפני הדיינים סומכין אף שיפסוק הדין כעין פשר יקיימו ע"כ".

ספר זה הביאו החשק שלמה בספרו כו"כ פעמים בשם זה (שם אות ט; סי' לב הגה"ט אות לג; סי' לג הגה"ט אות א), וע"פ רוב מכתבו בשם **קיצור פסקי הש"ך והט"ז**⁵ (סי' יא הגה"ט אות ב; סי' יז הגה"ט אות יז; סי' כח הגה"ט אות יח; שם אות כז; סימן כט הגב"י אות כה; סימן ל הגה"ט אות כא; שם הגב"י אות כה), ויש שמכנהו בשם **קיצור הש"ך והט"ז** (סי' כא הגה"ט אות ב).

אחר מאמצים מרובים (בדיקת כל רשימות הספרים, מאגרים התורנים, ספריות שונות, ומפעלי ביבליוגרפיה, ועוד) לא הצלחנו לאתר ספר באחד משמות הנ"ל (פסקי / קיצור פסקי / קיצור), ואפילו בשם דומה לא מצאנו לו חבר (שהיה בנמצא בזמן מחבר חשק שלמה), עד שבחסדי השי"ת איתרנו שכל מה שהביא החשק שלמה בשם הספר הנ"ל נמצא (לפעמים בתוכנם, ולפעמים אפילו בלשונם) בספר **עטרת צבי** (להר"ר צבי הירש מוילנא, שנדפס לראשונה בק"ק יעסניץ בשנת תפ"ב), שהוא (כלשון השער): "ביאור חדש בקיצור מדברי הגאונים המחברים על השו"ע חושן משפט, היינו הסמ"ע וש"ך וט"ז ושאר שאלות ותשובות, והוסיף משלו חידושי דינים בקיצור, גם שאלות ותשובות שלו, ועל הרוב מתרץ הסמ"ע מקושית הש"ך וט"ז ושאר אחרונים כדי להעמיד הלכה כסמ"ע".

אולם מה שעצ"ע הוא, א) למה בחר החשק שלמה לכנותו בשם **קיצור פסקי הש"ך וט"ז**, ולא בשמו **עטרת צבי**. ואם משום טעם הכמוס לו רצה לכנותו ע"ש תוכנו דוקא, למה השמיט את הסמ"ע⁶, ולכאורה היה עליו לכנותו בשם **קיצור פסקי הסמ"ע ש"ך וט"ז**, (ב) לפעמים ציין החשק שלמה עם ציון מדויק של ס"ק, אולם ציונים אלו אינם מתאימים עם הנדפס בספר **עטרת צבי** (אף שנמצאים באותו סימן, אבל הס"ק אינם זהים).

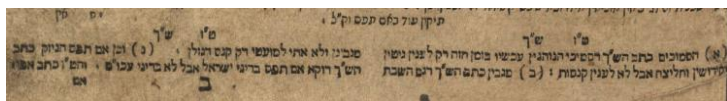
שוב מצאנו דפוס שו"ע חושן משפט עם הסמ"ע שנדפס בשנת תצ"א בק"ק זאלקווי, שבו הוסיפו המדפיסים קיצור הב"ח הט"ז והש"ך, וכמ"ש המדפיסים בשער הספר: "אלה מוסיף על הראשונים... קיצור הדינים מבית חדש ומטורי זהב ומשפתי כהן ישמרו דעת תורה... והקיצור הזה הועתק **מספר עטרת צבי**, וכפי אשר יושת עליו עין המעתיק נר"ו" (ראה צילום השער מהעותק שנמצא בספרייה הלאומית בירושלים [צילום ב]).

(5) או להיפך: **קיצור פסקי הט"ז והש"ך**.

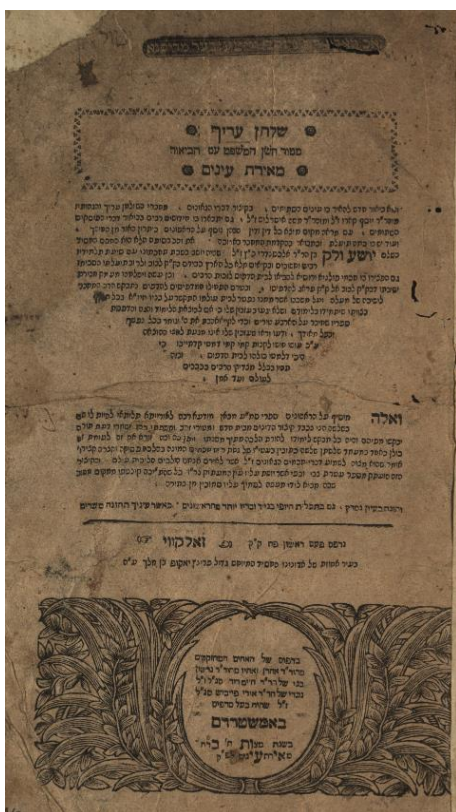
(6) שהוא לכאורה עיקר מגמת הספר כנ"ל מלשון השער: "ועל הרוב מתרץ הסמ"ע מקושית הש"ך וט"ז ושאר אחרונים כדי להעמיד הלכה כסמ"ע".

(7) קיצור זה לא נדפס שוב, וראה עוד אודותיו ואודות הספר **עטרת צבי** בקובץ **זכור לאברהם** תשנ"ג עמ' קלח ואילך.

והנה אף שהודיעו המדפיסים שקיצור זה כולל גם מדברי הב"ח, אולם בפנים הספר כותרות שעל קיצור זה בכל דף ודף כינוהו המדפיסים בשם ט"ז ש"ך (ראה בצילום [צילום א]), ולאחר בדיקה מצאנו שאכן כל הציונים שציין החשק שלמה וזהים ומתאימים בדיוק (אפילו בס"ק) לקיצור שנדפס בשו"ע הנ"ל. ועפ"י מובן שפיר גם הטעם שכינהו החשק שלמה בשם קיצור פסקי הש"ך וט"ז דוקא.

צילום א

צילום ב

ג. הרב יש"י – המוזכר ב'שנות ימין'

בשדי חמד כללים מערכת מ כלל יח הביא מש"כ בספר שנות ימין ח"ב דרוש יג לתשובה דף ז ע"ב-ג בשם "הרב הכולל כמוה"ר יש"י זלה"ה", והוא הר"ר ידידיא שלמה ישראל (שכיהן כרב הכולל באלכסנדריא), כדמוכח ממפתחות הספר עד ימין (למחבר שנות ימין) חו"מ סימן ל שכתב: "גם הוא משיב כהלכה על דנא ... מע' הרב כמהר"ר יש"י ז"ל", ובפנים הספר שם הובא מכתבו של מהר"ר ידידיא שלמה ישראל⁸.

ד. מוהרי"ל המוזכר ב'יוסף אברהם'

(בעניין הסימן אגו"ז/אג"ז לעבירות שבהן מחשבה מצטרפת למעשה)

א. בספר יוסף אברהם פרשת נשא (עז ע"ב ד"ה א"נ שיל"ד)⁹ כתב: "אמר לי ידיד נפשי החסיד מהרי"ל ז"ל בשם הרב מגלה עמוקות דג' עונות הם החמורים אפילו במחשבה לבד, והם ע"ז וזנות וגזל, וסימנם אגוז ר"ת אללים גזל וזנות".

הנה בזהות החסיד מהרי"ל, לכאורה נראה שהוא מוה"ר יעקב ליז'ה, שהביא היוסף אברהם בשמו כמה פעמים (ובתוארים הללו ("ידיד נפשי החסיד ... ז"ל")¹⁰.

אמנם בתולדות שנדפסו בריש המהדורה של יוסף אברהם (ירושלים תשס"ח) עמ' 27, ברשימת 'קשריו עם גאוני דורו', נמנה את "החסיד מהרי"ל ז"ל" כאדם אחד ור' יעקב ליז'ה כאדם אחר. אך לדידן נראה כמו שכתבנו, שמהרי"ל הוא הוא הר"ר יעקב ליז'ה.

עוד כתבו בתולדות שם (בעמ' 28): "ידיד נפשו רב אחא מורו הגאון רבי יעקב ישראל'ה זצ"ל, מחבר ספר בתי אבות (בתחילה חשבנו שהוא הוא מהר"ר ליז'ה דלעיל, אך לא נראה שכוונתו לאדם אחד, מכיון שבכל המקומות שהוזכר מהר"ר ליז'ה כינהו "החסיד חכם", ואילו פה [= רבי יעקב ישראל'ה] הוזכרו בתוארים רב אחא מורנו מח"ס בתי אבות, וכנראה שהם שני חכמים)".

ויש להעיר על דבריהם:

א) מחבר ספר בתי אבות הוא רבינו יוסף דוד משאלוניקי (מחבר ספר בית דוד על שו"ע), והר' יעקב ישראל'ה אינו אלא 'הרב המגיה' (כמבואר בריש הספר ב"הדקמת המשתדל והמגיה"), וביוסף אברהם (פרשת לך לך לב ע"א (בהנד"מ עט ע"א) ד"ה בילקוט) בהביאו בשמו

(8) ובשנות ימין ח"ב בדרוש ד להספד נדפס הספד שנשא המחבר להרב יש"י ושם: "את זה דרשתי אל שמועה ... כי נח נפשיה דא' מ"ד ועט"ר הרב הכולל כמוה"ר ידידיא שלמה ישראל זצוק"ל.

(9) הו"ד בטהרת המים בקונטרס שיורי טהרה מערכת מ אות עו (שהובא בשדי חמד מערכת מ כלל כ).
(10) ראה בפרשת ויחי קב ע"א (בהנד"מ רסב ע"ב), ושם: "וידיד נפשי החסיד מהר"ר ליז'ה ז"ל". ומהר"ר פתרונו מהר"ר יעקב כמבואר בפרשת חיי שרה לט ע"ב (קכו ע"א בהנד"מ) ד"ה לך יהגה, ופרשת לך לך לג ע"ב (בהנד"מ פא ע"א) ושם: "פירש החסיד חכם רבי יעקב ליז'ה".

בספר בתי אבות כתב: "ידיד נפשי רב אחא מהר"ר יעקב ישראל'ז'ה ז"ל בספר בתי אבות דף ע"א ע"ב עמ"ש בב"ב דף י' ע"א שאל טורנוסרופוס...", והמעייין יראה שאכן נמצאים הדברים הנ"ל בספר בתי אבות שם, בתוך דברי הרב המגיה.

(ב) גם רבי יעקב ישראל'ז'ה מכונה בתואר "ידיד נפשי החסיד" (דרשות לסוכת שבתוך חלק דברים קה ע"א ד"ה תהלים), או "חסיד חכם" (פרשת קדושים מו ע"א ד"ה ובוה פי').

(ג) מאידך גיסא תמוה, מה היא הקס"ד לומר שמהר"י ישראל'ז'ה ומהר"י ליז'ה – היינו הך (ומשום מה מכנהו לפעמים כך ולפעמים כך). ובפרט לאחר שמצינו שבאותו דרוש (דרוש לברית מילה) הביא בשמו של של הר' יעקב ישראל'ז'ה¹¹ ובהמשך הדרוש הביא משמו של ומהר"י ליז'ה¹², ולכאורה אינו מסתבר שתוך כדי דיבור יכנה אותו אדם בשמות נפרדים.

ב. ועל מש"כ בשם המגלה עמוקות דמחשבה דזנות מצטרפת למעשה, הנה במגלה עמוקות שלפנינו ל"מ כדבריו, כ"א בפרשת נשא ד"ה רש"י כתב: "כל המחשב למעול ולגזול מעלה עליו הכתוב כאילו עשה, אע"פ שיש מחשבה שאין הקב"ה מצרף למעשה, לענין מעילה נדמה גזל לע"ז שהן מג' שאין הפרגוד נעל בפניהם [ב"מ נט ע"א], סימן אג"ז אונאה גזל ע"ז", ואולי לזה כיוון מוה"ר יעקב ליז'ה. אלא דשם לא הזכיר מענין מחשבה דעריות, ולפ"ז יש להעיר על דברי השדי חמד (כללים מערכת מ כלל כ), שהביא דבריו בנידון אם מחשבה דעריות מצטרפת למעשה.

ה. הגהת י"מ התלמוד שבתוך תוספות רעק"א

לפעמים בתוך דברי הגרע"א בתוספותיו על המשניות, מופיעות הגהות הפותחים עם "אמר י"מ התלמיד", והם דברי הר"ר יעקב משה גאלדבער, שהכין וסידר כתבי רע"א דלפוס, וכמ"ש בריש ששה סדרי משנה דפוס אלטונא תר"א (ראה בהצילום [צילום ג]), אולם משום מה השמיטו מודעה זו בדפוסים הבאים¹³.

(11) פרשת לך לך לב ע"א (בהנד"מ עט ע"א).

(12) שם לג ע"ב (בהנד"מ פא ע"א).

(13) ועוד השמיטו בדפוסים הבאים את הכוכבים שהיה אמורים להופיע בריש הגהותיו.

זאת לדעת מה שמואל בתוספות רע"ק בן שני חצי לבנה עם מוכב קטן היא הערה מאת הרב המאה"ג חו"ב המפורסם מוה' יעקב משה יו
בנוהרד יצחק ז"ל גאלדנברג מוקלענק המעיין והמסדר כחצי קודם של תוספות רע"ק הכל:

צילום ג

ו. הר"ר רפאל (אהרן) ביטרון

כתב השדי חמד כללים מערכת ס סוף כלל סח: "וידיד נפשי רב אחאי גאון הרב מוהרר"א ביטראן הובאו דבריו בספר עיני כל חי דף קמ"ו סוף ע"ג כתב בפשיטות...". המעיין בסיום דבריו שבעיני כל חי (קמט ע"א) יראה שחתם בשם הצעיר רפאל ביטראן, וע"כ הוספת האל"ף צריך בירור.

וראה בתולדות שבריש' מדות טובות – פירוש המכלתא מסכתא דפסח' (יד הרב נסים, תשמ"ט) עמוד ז, ששיערו ששמו מלידה היה אהרן אלא דמחמת חולי נטש שמו אהרן והחזיק בשם רפאל, אלא שיש חכמים (מחכמי קושטא) שהמשיכו לקראותו בשם אהרן.

והנה בדברי השד"ח הנ"ל אין הוכחה אם בדעתו לכנותו בשתי שמותיו רפאל אהרן (ולפי זה פתרונה הוא: מוה"ר רפאל אהרן), או אולי רק בשמו אהרן (ולפי"ז הפתרון הוא: מוהר"ר אהרן)¹⁴.

14) ועד"ז משאר המקומות שהביא השד"ח דבריו, א"א להוכיח אם היה בדעתו לכנותו גם בשמו רפאל. ראה אסיפת דינים מערכת גט סימן ב אות א (תתיד, א): "וראיתי בתשובה אחת ששלח אלי ידי"ן רא"ג הרב המובה"ק כמוהר"ר אהרן ביטראן נר"ו"; מכתב לחזקיהו (חלק השיטה) שבת פ"ו מ"ו: "וידי"ן רב אחאי החכם השלם והכולל עצו"ר מורגיתא דלית בה טימי כמוה"ר אהרן ביטראן נר"ו" – ובשני דוגמאות אלו י"ל שפתרונה הוא כמוה"ר רפאל אהרן. ועד"ז במערכת גט שם (תתיד, ג), ושם אות ב (תתטו, ד), ושם סימן ל אות ו (תתפט, ג) הביאו בשם מוהר"א ביטראן – וגם כאן אפשר לפענחה מו"ה רפאל אהרן, או מוה"ר אהרן.